

Κλεομένης ο Γ' - Ο εστεμμένος επαναστάτης

Ο Κλεομένης ήταν βασιλιάς της Σπάρτης από το 235 π.Χ. μέχρι το 219 π.Χ. Γιος του βασιλιά της Σπάρτης, Λεωνίδα Β', πήρε τον θρόνο όταν ο πατέρας του πέθανε το 235 π.Χ. και βασίλευσε μέχρι το 219 π.Χ. Συνέχισε τις μεταρρυθμίσεις του Άγη Δ', προσπαθώντας να αποκαταστήσει την Σπάρτη ως την μεγάλη δύναμη της Πελοποννήσου. Εναντίον του συνασπίστηκαν οι δυνάμεις της Αχαϊκής Συμπολιτείας και οι Μακεδόνες

του Αντίγονου Δώσων.

Στις συγκρούσεις που ακολούθησαν που είναι γνωστές ως Κλεομένειος πόλεμος, οι δυνάμεις της Αχαϊκής Συμπολιτείας και των Μακεδόνων επικράτησαν στη μάχη της Σελλασίας το 222 π.Χ. Ο Κλεομένης πέθανε τρία χρόνια αργότερα, το 219 π.Χ. στην Αίγυπτο.

Γράφει ο Περικλής Ροδάκης:

I. ΜΙΑ ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΗ ΜΟΡΦΗ

Ελάχιστες προσωπικότητες στην Ιστορία μπορούν να παραβληθούν, σε τραγικότητα και μεγαλείο, με τον Κλεομένη Γ', τον τελευταίο ουσιαστικά, αλλά μαζί και τον πιο μεγάλο βασιλιά της αρχαίας Σπάρτης. Κατανόησε, όσο κανένας άλλος σύγχρονός του, την εποχή του και με τη δράση του προσέγγισε τόσο πολύ το νόημα των καιρών ώστε να γίνει το μήνυμα της Ελπίδας, σε μια εποχή βαθείας κοινωνικής κρίσης και απόγνωσης. Επικεφαλής των λαϊκών μαζών αγωνίστηκε στον πιο ωραίο αγώνα, για τη δημιουργία μιας κοινωνίας πραγματικά ελεύθερων ανθρώπων. Και στην προσπάθειά του αυτή, θυσίασε τα πάντα και πάνω απ' όλα τον εαυτό του.

Η προσωπικότητά του γέμισε, με τον πιο εντυπωσιακό τρόπο, την εποχή του. Σε μια εποχή, που τα πάντα τα έκριναν οι ισχυροί ηγεμόνες με τούς μισθοφορικούς τους στρατούς, ο Κλεομένης, επικεφαλής των τελευταίων λειψάνων της Σπάρτης, των περιοίκων και των ειλώτων της Λακωνικής θα ορθωθεί ενάντια στην ισχυρότερη στρατιωτική δύναμη και θα δείξει ότι τίποτα δεν είναι ικανό να

αντισταθεί σε έναν λαό, που αποκτάει συνείδηση της δύναμής του και αγωνίζεται για τα δίκαιά του. Μαζί με το δίδυμο πνευματικό του αδελφό, τον Άγη Δ' αναδύθηκε μέσα από την παρακμή της Σπάρτης, για να σκορπίσει ρίγη ελπίδων και φόβων σε μια στιγμή που φαίνονται να σβήνουν όλα στην απόγνωση και στην απελπισία. Δημιούργησε φανατικούς οπαδούς και φανατικούς αντιπάλους, που πολέμησαν υπέρ και κατά του Κλεομένη, με απίθανο θάρρος και αποφασιστικότητα.

Μέσα στο τέλμα και στο άγχος της αγιάτρευτης κρίσης που βρέθηκε ο κλασικός κόσμος της αρχαίας Ελλάδας μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλέξανδρου, μέσα στις αναστατώσεις και τις καταστροφές των πολέμων των διαδόχων και των επιγόνων του, που θα καταλύσουν τις βάσεις και τις ηθικές αρχές του πιο λαμπρού πολιτισμού που γνώρισε η ανθρωπότητα, προβάλλει ξάφνου σαν αστραπή ή σαν φωτεινό μετέωρο, ο δίδυμος αστερισμός των τελευταίων βασιλιάδων της Σπάρτης: Του Άγη Δ' και του Κλεομένη Γ', που θα ενσαρκώσουν για ύστατη, αλλά συγκλονιστική, φορά τον τραγικό, προμηθεϊκό άνθρωπο.

Η ιστορία της Σπάρτης αρχίζει με ένα μύθο διδύμων: Του Κάστορα και του Πολυδεύκη και αφήνει τη στερνή της αναλαμπή με την πραγματική ιστορία: Του Άγη Δ' και του Κλεομένη Γ'. Η ιστορία των δυο τελευταίων βασιλιάδων της Σπάρτης θα σταθεί ή τελευταία, και ίσως κάπως καθυστερημένη, πράξη της τραγωδίας, που άρχισε με τον Προμηθέα και κορυφώθηκε στον Μαραθώνα, στις Θερμοπύλες, στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές.

Πιο συγκεκριμένα με την ήττα του Κλεομένη Γ' στη Σελλασία (222 π.Χ.), πέφτει η αυλαία και γράφεται, κατά τραγικό τρόπο, το ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. Το ιδανικό της πόλης-κράτους, που στάθηκε η πηγή και η δύναμη του κλασικού πολιτισμού της αρχαίας Ελλάδας, θα κάνει με τον Άγη και τον Κλεομένη —περισσότερο ολοκληρωμένα με τον Κλεομένη— μια ύστατη προσπάθεια να επιλεύσει μέσα στο χάος και την αποσύνθεση, ξεπερνώντας τα στενά όρια της πόλης, αλλά διατηρώντας τη βάση του τραγικού ή πολιτικού ανθρώπου που θα ρυθμίζει μόνος του τη μοίρα του, παρά και ενάντια στη δύναμη των «θεοντυμένων» τυχοδιωκτών και ηγεμόνων εκείνης της εποχής. Και στην ιστορία θέλησε να γραφθεί, αυτή η τελευταία πράξη του τραγικού ανθρώπου, στη Σπάρτη, στην πόλη που δεν γνώρισε την άνθηση του κλασικού πολιτισμού, στην πόλη που είχε μείνει επίμονα κλεισμένη στον κόσμο της γενοφυλετικής αριστοκρατικής κοινωνίας.

Η μάχη της Σελλασίας κλείνει τον κλασσικό κόσμο. Η αυλαία της τραγωδίας που πέφτει στο θέατρο της Σελλασίας είναι υφασμένη με τα σώματα των 20.000 γενναίων, που έπεσαν αγωνιζόμενοι για τις ιδέες του Κλεομένη.

Στη σκηνή από τώρα και μπρος ανεβαίνει η κωμωδία. Κάπως έτσι γινόταν και στα θέατρα του κλασσικού κόσμου της αρχαιότητας. Μετά την τραγωδία ή τις τραγωδίες ανέβαζαν μια κωμωδία, για να ανασάνει ο θεατής, για να λυτρωθεί —να καθαρθή από το τραγικό δράμα. Αλλά η ειρωνεία της τύχης θέλησε, αυτή η κωμωδία να μην είναι κωμωδία Αριστοφάνη, αλλά κωμωδία ανθρώπινων τύπων που προκαλεί το γέλιο και τον οίκτο μαζί.

Ο Άρατος, ντυμένος με βασιλικές πορφύρες, φασουλής ενός απίθανου τσίρκου, ανεβαίνει θριαμβευτικά στη σκηνή, πατώντας πάνω στα πτώματα των γενναίων του προμηθειικού κόσμου, για να κάνει επίδειξη της δουλικότητας, για να προβάλλει τη δουλικότητα για ηθική, για ανθρώπινο ιδανικό. Καθιερώνει έτσι, για πρώτη φορά, τον τύπο του Γραικύλου που θα φτάσει στο κορύφωμά του με έναν από τους διαδόχους του Άρατου, τον Καλλικράτη. Ο Άρατος, ο ουσιαστικός νικητής της Σελλασίας, ανεβάζει στο θέατρο, όπου μόνο ο τραγικός ήρωας μπορούσε να σταθεί, τον Γραικύλο. Στη θέση του πολιτικού ανθρώπου επιβάλλει τελικά τον κοσμοπολίτη, τον άνθρωπο που δεν ενδιαφέρεται για τα κοινά και που μπροστά στους ισχυρούς ξέρει μονάχα να καίει λιβανωτό. Μετά τη Σελλασία η δράση του τραγικού ανθρώπου εξασθενεί σε βαθμό που δεν μπορεί να παίξει κανέναν ρόλο. Τον λόγο τον έχουν οι κοσμοπολίτες. Ο κόσμος της κλασσικής αρχαιότητας έχει σβήσει. Ο Αλεξανδρισμός έχει επιβάλλει τη θέλησή του.

Ο Κλεομένης, που αρνήθηκε τη λογική των ηγεμόνων και των τυχοδιωκτών και που αντιστάθηκε στον κόσμο της παρακμής και του εκφυλισμού, σαν γνήσιος Έλληνας, θα επιζήσει της μάχης της Σελλασίας. Ηττημένος, αλλά αποφασισμένος να συνεχίσει τον αγώνα του κλασσικού ανθρώπου, θα φύγει για την Αίγυπτο, ελπίζοντας να πετύχει αυτό που έχασε στη Σελλασία, χρησιμοποιώντας τις αντιφάσεις του κόσμου της παρακμής: Τις αντιθέσεις μεταξύ των ηγεμόνων. Θα φτάσει στην Αλεξάνδρεια, στην πόλη που στάθηκε περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη η χοάνη, στην όποια διαμορφώθηκε περισσότερο καθαρά και ολοκληρωμένα ο καινούργιος τύπος ανθρώπου:

Ο αντιτραγικός, ο αρνητής του πολιτικού ανθρώπου, ο άνθρωπος που δεν πιστεύει στις δικές του δυνάμεις και περιμένει τη λύτρωση από μεσσίες και θεούς· ο άνθρωπος της πίστης, ο θρησκευόμενος κοσμοπολίτης και οικουμενικός

άνθρωπος, που θα τον ενσαρκώσει ο Χριστιανισμός. Εκεί θα προσπαθήσει να πιάσει τις αδυναμίες και τα τρωτά σημεία του εκφυλισμένου αυτού κόσμου, και θα αναζητήσει τις δυνάμεις, πάνω στις όποιες θα επιδιώξει να στηρίξει την πάλη του, συνεχίζοντας να σκέφτεται σαν τραγικός ή πολιτικός άνθρωπος, σ' έναν κόσμο που είχε χάσει κάθε αίσθηση τραγικότητας. Η δράση του Κλεομένη είναι κατ' εξοχήν προμηθειική. αλλά για τη φτωχολογιά της Αλεξάνδρειας, για τον κόσμο που αγωνιζόταν ο Κλεομένης να του ξαναδώσει την πίστη στις δικές του δυνάμεις, η προμηθειική δράση του γίνεται το μήνυμα ενός μεσσία λυτρωτή.

Κάτω εκεί μακριά από την πατρίδα του, στην πόλη που υφαίνεται το πιο λαμπρό θρησκευτικό ένδυμα όλων των εποχών, στην πόλη που ο πλούτος, η χλιδή και η ακολασία, παρουσιάζουν την πιο χτυπητή αντίθεση με την απέραντη καταλυτική και εκμηδενιστική εξαθλίωση των μαζών, η μορφή του Κλεομένη, μετά τον θάνατό του —που θα γίνει μπροστά στα κατάπληκτα μάτια αυτής της αντιηρωικής φτωχολογιάς— θα γίνει η ελπίδα και η προσδοκία της έλευσης του λυτρωτή, του θεϊκού σωτήρα, για να σώσει αυτές τις απελπισμένες μάζες. Για τούτα τα πλήθη που είχαν χάσει κάθε αίσθηση ζωής και πίστης στην ανθρώπινη δύναμη, μόνο ένας θεϊκός ήρωας μπορούσε να τους λυτρώσει. Έτσι ο Κλεομένης, που επιχείρησε ένα τέτοιο έργο, δεν ήταν δυνατό να μην είναι το μήνυμα αυτής της λύτρωσης. Και πολύ πριν να σταυρωθεί ο Ναζωραίος, ο σταυρός, σαν σύμβολο της λύτρωσης, υψώθηκε για τον νεκρό του Κλεομένη. Χωρίς ποτέ ο ίδιος να το σκεφτεί ή να το θελήσει όσο ζούσε, θα γίνει ο Πρόδρομος του Ναζωραίου, γιατί στο πρόσωπό του εύκολα καλλιεργείται η μεσσιανική ιδέα στον ελληνιστικό κόσμο. Χωρίς τον Κλεομένη θα ήταν δύσκολο στον Ναζωραίο με τα εβραϊκά ρούχα να γίνει ο μεσσίας στον ελληνιστικό κόσμο.

Όταν θα φτάσει η θρησκεία του Ναζωραίου στην Αλεξάνδρεια, θα βρει προετοιμασμένο το έδαφος στον πέρα από τους Εβραίους πληθυσμό. Η Αλεξάνδρεια αρχίζει να διαμορφώνει τη νέα θρησκεία του λυτρωτή-σωτήρα-μεσσία ή Χριστού από την εποχή του Κλεομένη. Στο πρόσωπο του Κλεομένη συγκεντρώθηκαν οι θρησκευτικοί μύθοι της λύτρωσης από όλες τις θρησκείες που ζύμωναν, στην πολυεθνική και κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια, το προζύμι της νέας πίστης. Και σαν Έλληνας, ο Κλεομένης μπορούσε πιο εύκολα να γίνει δεκτός από τον ελληνόφωνα πληθυσμό. Το τρομερό παράδοξο της ιστορίας είναι, ότι ο Κλεομένης, που στάθηκε η τελευταία αναλαμπή του κλασσικού πνεύματος, που κινήθηκε μέσα στα πλαίσια του προμηθειικού, πολιτικού ανθρώπου, που αγωνίστηκε να πείσει τις λαϊκές μάζες για τη δύναμή τους, έγινε σ' αυτές τις

μάζες της Αλεξάνδρειας το σύμβολο μιας λυτρωτικής πίστης. Και σαν Έλληνας έμπασε περισσότερο άνετα στην ελληνική σκέψη την ιδέα που είχε κιόλας καλλιεργηθεί έντονα στους λαούς της Μέσης Ανατολής από τις θρησκείες τους.

Ο Άρατος με τη δύναμη του Μακεδόνα Αντίγονου του Δώσωνα (222 π.Χ.), θα σβήσει το φωτεινό μετέωρο που επί είκοσι και πάνω χρόνια πλανήθηκε απειλητικά πάνω από τον κόσμο που υπερασπιζόταν αυτός. Μα το μετέωρο θα γίνει δράμα και θα κινείται στις σκέψεις και στις καρδιές των ανθρώπων του καιρού του. Και θα είναι τόσο δυνατή η παρουσία των νεκρών της Σελλασίας στην Πελοπόννησο, που θα κάνει τον Άρατο να χάσει το μυαλό του και τη λογική του. Όπως οι Πέρσες, όταν πέρασαν πάνω από τα πτώματα των τριακοσίων του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες, ένοιωσαν πίσω τους να τους αναγελάνε οι νεκροί και να τους ακολουθούν τα φαντάσματα των τριακοσίων, για να τους ανοίξουν την κόλαση της Σαλαμίνας, έτσι και ο Άρατος θα βλέπει να ξεφυτρώνουν παντού και πάντοτε μπροστά του και να τον σαρκάζουν οι νεκροί της Σελλασίας. Ο φόβος των νεκρών της Σελλασίας θα τον κάνει να ξεπουλάει τα πάντα —και την ψυχή του την ίδια— στους Μακεδόνες, τους όποιους στα νιάτα του είχε πολεμήσει. Κι ο φόβος του θα είναι τέτοιος, που μόνο σε μακεδονικές φρουρές θα μπορεί να έχει εμπιστοσύνη. Ο φόβος των νεκρών της Σελλασίας, θα τον κάνει να δέχεται να εξευτελίζει ο Φίλιππος Ε΄ την ίδια του την οικογένεια —θα έχει σχέσεις με τη γυναίκα του γιου του μέσα στο σπίτι του— θα υποφέρει για τον εξευτελισμό του, αλλά δεν θα τολμάει ούτε καν να διαμαρτυρηθεί. Και θα τον βάζει ο Μακεδόνας μονάρχης να δολοφονεί με δηλητήριο ακόμα και φίλους του, μέχρι που τελικά θα τον δηλητηριάσει και τον ίδιο. Και όταν θα το νοιώσει, το μόνο που θα μπορέσει να πει είναι ένα απλό παράπονο, γιατί τον ανταμείψουν με αυτόν τον τρόπο, τη στιγμή που ο ίδιος πρόσφερε τα πάντα στους Μακεδόνες.

Η μορφή του Κλεομένη στέκεται το ορόσημο δυο εποχών. Είναι ο τελευταίος Έλληνας, με την κλασική έννοια του όρου Έλληνας και ταυτόχρονα προβάλλεται σαν η πρώτη καθολική μορφή μεσσιανικού τύπου. Ο ίδιος πίστεψε ότι αγωνίζεται να σώσει τον κλασικό κόσμο. Και στην πάλη του αυτή θυσίασε τα πάντα. Οι άνθρωποι της Αλεξάνδρειας όμως τον είδαν σαν τον πρώτο μεγάλο μεσσία που στέκεται πάνω από φυλές και εθνότητες. Προσπάθησε να κινήσει σε πολιτική έκφραση, έναν κόσμο που είχε αποσυντεθεί και δεν μπορούσε ούτε να σκεφτεί. Συνέλαβε πολύ δυναμικά το πρόβλημα της κρίσης, αλλά δεν μπόρεσε να βρει όλα τα στοιχεία που συνέθεταν μια δυνατή λύση. Ίσως είναι η μόνη περίπτωση που θα μπορούσε να πετύχει, ενώ δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για τό κίνημα του

Σπάρτακου ή τα κινήματα των Γράκχων στη Ρώμη, που λίγο πολύ πρέπει να θεωρούνται μέσα στο ίδιο κλίμα. Προσέγγισε τα όρια της επιτυχίας κατά τόσο συγκλονιστικό τρόπο, που νοιώθει κανένας και σήμερα ρίγη συγκίνησης καθώς παρακολουθεί την επαναστατική πορεία.

Τελικά η επιτυχία του ξέφυγε από τα χέρια. Ο κόσμος, μετά τον Κλεομένη, βυθίζεται όλο και πιο βαθιά στο τέλμα, για να δημιουργηθεί η ατμόσφαιρα της θρησκείας του λυτρωτή. Ο Κλεομένης προσπάθησε με βάση τη Σπάρτη να επεξεργαστεί και να προβάλει μια λύση στην κρίση του κλασσικού κόσμου. Και η αφετηρία του ήταν σωστή. Η Σπάρτη είχε μείνει στο περιθώριο του κλασσικού κόσμου και κατά συνέπεια δεν είχε βρεθεί στο κέντρο της κρίσης του δουλοκτητικού κόσμου. Η κρίση της Σπάρτης δεν είχε καμιά σχεδόν σχέση με την κρίση των δουλοκτητικών πόλεων-κρατών, αφού στη Σπάρτη δεν αναπτύχτηκε ποτέ, στην πλήρη του μορφή, το δουλοκτητικό σύστημα. Η κρίση της μπορούσε, όπως απέδειξε ο Κλεομένης, να ξεπεραστεί εύκολα. Και είχε δυνάμεις να κρατήσει και να επεκτείνει την επανάσταση σ' όλον τον κλασσικό ελληνικό κόσμο. Η ιστορία διδάσκει ότι σ' όλες τις μεγάλες κοινωνικές κρίσεις η διέξοδος δεν έρχεται ποτέ από τις πιο αναπτυγμένες ούτε και από τις πιο καθυστερημένες περιοχές. Συνήθως η διέξοδος καλλιεργείται στα περιθώρια του κοινωνικού πλαισίου που βρίσκεται σε κρίση. Το κορύφωμα των αρχαίων πολιτισμών της εποχής του μπρούντζου σημειώνεται στην Αίγυπτο και στη Μεσοποταμία. Και μέσα στα πλαίσια αυτού του πολιτισμού ανήκει και η Παλαιστίνη και η Μικρά Ασία και η Κρήτη. Όταν ο κόσμος αυτός της γενοφυλετικής ή στρατιωτικής αριστοκρατίας θα βρεθεί σε κρίση, η διέξοδος σε δουλοκτητικό κοινωνικό σύστημα θα έρθει από τον κόσμο του Αιγαίου, που βρισκόταν στα περιθώρια αυτού του λαμπρού πολιτισμού. Η κρίση του κλασσικού ελληνικού κόσμου θα βρει διέξοδο στην υποταγή του στη Μακεδονία, που είχε βρεθεί στα περιθώρια του κλασσικού κόσμου. Η κρίση της πόλης-κράτους οδηγεί στις ηγεμονίες που έρχονται σαν θεσμός από μια μάλλον καθυστερημένη περιοχή. Η τελική κρίση του ελληνιστικού κόσμου θα βρει διέξοδο στην αφομοίωση του από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που σαν αφετηρία ξεκίνησε από μια πόλη που βρέθηκε στα περιθώρια του πολιτισμένου ελληνιστικού κόσμου. Η τελική κρίση του δουλοκτητικού κόσμου θα βρει διέξοδο στη φεουδαρχία που σαν σύστημα αναπτύχτηκε από τούς λαούς που βρέθηκαν στα περιθώρια του ρωμαϊκού κόσμου (στους Φράγκους στη Δύση και στους Άραβες στην Ανατολή). Και η αστική επανάσταση που θα ανατρέψει τον φεουδαρχικό κόσμο δεν αναπτύσσεται στις περισσότερο προοδευμένες περιοχές (Ιταλία, Ισπανία, Γερμανία, Γαλλία), αλλά στην Αγγλία και στις ΗΠΑ που βρίσκονται στα περιθώρια

του φεουδαρχικού κόσμου. Η αφετηρία του Κλεομένη δεν ήταν έξω από το πνεύμα που μας διδάσκει η ιστορία. Η Σπάρτη είχε ίσως περισσότερα πλεονεκτήματα από τη Ρώμη για να οδηγήσει σε μια πραγματική διέξοδο της κοινωνικής κρίσης και όχι απλώς σε αναβολή της τελικής κρίσης.

Ο Κλεομένης νοιώθει την κρίση και συλλαμβάνει την ιδέα ότι θα μπορούσε να δώσει διέξοδο, ουσιαστικά καταργώντας το δουλοκτητικό σύστημα, κάτι που θα χρειαζοτόν πεντακόσια και πάνω χρόνια για να πραγματοποιηθεί. Και ακόμα παραπέρα ονειρεύεται να κάνει τον εϊλωτα και τον περίοικο —μιας και η Σπάρτη δεν είχε δούλους— πολίτες της Σπάρτης. Και μ' αυτούς τούς νέους πολίτες να δημιουργήσει τη νέα κοινωνία που θα αποτελείται από ελεύθερους και καθολικά υπεύθυνους για την τύχη τους πολίτες. Οι παλιοί πολίτες είχαν εκφυλιστεί η είχαν σκορπίσει σ' ολόκληρη τη Μεσόγειο κυνηγώντας πλούτη, χάνοντας έτσι από μέσα τους τη φωτιά του Προμηθέα που έκανε ικανούς μια χούφτα Αθηναίους να αντιταθούν στην περσική πλημμύρα. Ο Κλεομένης είδε σωστά ότι αυτός ο κόσμος που εξακολουθούσε να δουλεύει τη γη και να είναι δεμένος με τον τόπο του και με την ιστορία του, ανεξάρτητα από την κοινωνική του θέση, ήταν ο μόνος που θα μπορούσε να σώσει το κλασσικό πνεύμα και να δημιουργήσει έναν νέο λαμπρό πολιτισμό. Και θα τους ανυψώσει στη θέση του πολίτη της Σπάρτης, σε μια εποχή που ο απόηχος της διδασκαλίας του Αριστοτέλη, του μεγάλου σοφού της αρχαιότητας, ήταν ακόμα αισθητός παντού και σ' αντίθεση με αυτόν που διεκήρυσσε ότι ο δούλος ήταν «ομιλούν εργαλείον».

Η δράση του Κλεομένη και το νόημα της προσπάθειάς του πέρασε στα ψιλά γράμματα της ιστορίας, όπως γίνεται συνήθως με κάθε επαναστατική δραστηριότητα. Η επίσημη ιστορία διαφυλάσσει μόνο όσα δικαιώνουν εκείνους που τα διαφυλάσσουν. Έτσι διασώθηκε ολόκληρος ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, ενώ εξαφανίστηκαν τα έργα των μεγάλων υλιστών φιλοσόφων από τους Ίωνες μέχρι τον Δημόκριτο και τον Ηράκλειτο. Και για τους σοφιστές σώθηκαν μόνο τα όσα έγγραφε αναιρώντας τους ο Πλάτωνας.

Οι νικητές της Σελλασίας θα προσπαθήσουν να αμαυρώσουν τη δράση του Κλεομένη. Θα κάνουν ότι μπορούν να ξεριζώσουν την ανάμνηση του. Και επειδή αυτοί είχαν τα μέσα και αυτοί θα καταγράφουν την ιστορία που σώζεται (π.χ. ο Πολύβιος ο θαυμαστής και συνεχιστής του Άρατου) η δράση του Κλεομένη θα περάσει σαν ένα εφιαλτικό όνειρο. Ο Πλούταρχος θα μας διασώσει πολλά θετικά στοιχεία για το έργο του. Αλλά αυτός γράφει σε αρκετά μακρινή εποχή, όταν πια η ανάμνηση του Κλεομένη δεν διεγείρει μάζες. Ο Πολύβιος —και ο Πλούταρχος

βέβαια— θα λιβανίζουν τον Άρατο για μεγαλοφυΐα και όταν ακόμα θα αναγκάζονται να ομολογήσουν ότι ήταν δειλός στη μάχη και ότι για να εξασφαλίσει τη βοήθεια του Αντίγονου Δώσωνα έγινε ιερέας του και θυσίαζε στεφανωμένος, όπως έκαναν για τις θυσίες των θεών, στον θεό Αντίγονο.

Σήμερα γνωρίζουμε την ιστορία του Κλεομένη από τον Πολύβιο και τον Πλούταρχο. Το έργο του ιστορικού Φύλαρχου που έγραφε με θαυμασμό για τον Κλεομένη δεν σώθηκε. Και γνωρίζουμε γι' αυτό μόνο από τη λυσσασμένη και μέχρι γελοιότητας επίθεση εναντίον του του Πολύβιου, που αφηνιάζει πραγματικά όταν ακούει απλώς να αναφέρεται το όνομα του Κλεομένη, χωρίς να τον καταδικάζουν. Ο Πολύβιος μπορεί να θεωρηθεί σύγχρονος του Κλεομένη, αφού υπολογίζεται ότι γεννήθηκε μεταξύ του 206-200 π.Χ. και έζησε στον ίδιο χώρο που έδρασε ο Κλεομένης. Ήταν κληρονόμος της πολιτικής του Άρατου και ένας από τους αρχηγούς της Αχαϊκής Συμπολιτείας που πολέμησε με τους κληρονόμους του πνεύματος του Κλεομένη. Ο Πλούταρχος έζησε πολύ αργότερα. Υπολογίζεται ότι γεννήθηκε μεταξύ 47-50 μ.Χ. δηλαδή έζησε κοντά τρεις αιώνες μετά τον Κλεομένη. Μα ο Πλούταρχος είδε τον Κλεομένη και το έργο του σαν ιστορικός. Δεν έγραφε αυτά που έζησε, αλλά αυτά που διάβασε από τους σύγχρονους του Κλεομένη. Φαίνεται να είχε στα χέρια του τότε και του Φύλαρχου την ιστορία και του Άρατου τα απομνημονεύματα, που στάθηκαν η κύρια πηγή για τη δράση του Κλεομένη στην ιστορία του Πολύβιου. Παρ' όλο που και ο Πλούταρχος είναι σαφώς αντίθετος προς το έργο του Κλεομένη τον θαυμάζει σαν άνθρωπο και σαν στρατηγό. Δέχεται πολλά από εκείνα που αναφέρει ο Φύλαρχος. Και θεωρεί λάθος του Άρατου το ότι δεν συνεννοήθηκε με τον Κλεομένη. Από μια τέτοια συνεννόηση, βλέπει πολλά θετικά για την Πελοπόννησο. Οπωσδήποτε ο Πλούταρχος γράφει σε μία εποχή που το πνεύμα του Κλεομένη έχει ουσιαστικά εξαντληθεί και ο κόσμος έχει πια αλλάξει τόσο πολύ, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος από τις ιδέες του. Ο Πολύβιος όμως ζει ακόμα με το άγχος της κοινωνικής επανάστασης που διεκήρυξε ο Κλεομένης. Ήνυχε στην αριστοκρατία της Μεγαλόπολης που στάθηκε φανατικός αντίπαλος του Κλεομένη. Έζησε ανάμεσα στους ανθρώπους που πολέμησαν τον Κλεομένη. Έζησε μέσα στην ατμόσφαιρα μιας πόλης που κατέλαβε ο Κλεομένης και της οποίας οι κάτοικοι την εγκατέλειπαν και έφυγαν, για να μην έρθουν σε συναλλαγή με τον νικητή Κλεομένη, παρ' όλο που τους υποσχέθηκε ότι αν έμεναν στην πόλη τους δεν θα πείραζε τίποτα. Ζει και ηγείται της πόλης που θα έχει μόνιμο εφιάλτη τη Σπάρτη, που θα καταλάβει τη Σπάρτη και θα δολοφονήσει τους συνεχιστές του πνεύματος του Κλεομένη. Με λίγα λόγια ο Πολύβιος είναι ο ιστορικός, αλλά και ο πολιτικός,

που το πνεύμα του κατέχεται από το άγχος των ιδεών του Κλεομένη. Και αυτό του το άγχος φαίνεται καθαρά σε κάθε σελίδα που αναφέρεται στον Κλεομενικό Πόλεμο», όπως τον λέει. Δεν είναι δυνατόν λοιπόν να κρίνει αντικειμενικά. Ο Πολύβιος παραδέχεται τη στρατιωτική ιδιοφυΐα του Κλεομένη.

Ο Πλούταρχος, πέρα από τη στρατηγική του, τον θαυμάζει σαν άνθρωπο, σαν χαρακτήρα και σαν ηγέτη. Του αναγνωρίζει μεγαλοψυχία. Και στέκεται πραγματικά με θαυμασμό μπροστά στη συμπεριφορά του Κλεομένη απέναντι στους αντιπάλους του και όταν ακόμα είναι νικητής. Δίνει αρκετά στοιχεία για τις βαθιές επαναστατικές αλλαγές που πραγματοποίησε στη Λακωνία, αλλά δεν κάνει το ίδιο και για τις αλλαγές που πραγματοποιούσε στις άλλες πόλεις της Πελοποννήσου που «απελευθέρωσε» από τη διοίκηση της αριστοκρατίας τους. Δεν βοηθάει να κατανοήσουμε γιατί π.χ. η Μαντινεία έμεινε τόσο φανατικά πιστή στον Κλεομένη, ώστε τελικά ο Άρατος με τον Αντίγονο να την εξαφανίσουν, να πουλήσουν στα σκλαβοπάζαρα τις γυναίκες και τα παιδιά της και να σφάξουν όλους τους άνδρες της. Το ίδιο ισχύει για τον Ορχομενό και για πολλές άλλες πόλεις της Πελοποννήσου. Ενώ θαυμάσια εξηγείται το μεγαλείο εκείνων που έπεσαν στη Σελλασία δεν εξηγείται το ίδιο η μέχρι αφανισμού πίστη στον Κλεομένη των άλλων πόλεων που έγιναν σύμμαχοι του.

Στη σύγχρονη εποχή οι επαναστάτες θαυμάζουν το κίνημα των δούλων του Σπάρτακου που θα γίνει ύστερα από ενάμιση σχεδόν αιώνα. Κι όμως πέρα από τον καθαρά συναισθηματισμό, το κίνημα του Σπάρτακου δεν μπορούσε να δώσει καμιά επαναστατική διέξοδο, καμιά λύση ούτε για τους δούλους, ούτε για την κοινωνία της εποχής τους. Ήταν απλώς μια τρομακτική κραυγή απελπισίας. Συμπαθούμε τους δούλους, που ήσαν οι περισσότερο καταπιεζόμενοι άνθρωποι και θαυμάζουμε το τόλμημά τους να σηκωθούν ενάντια στα αφεντικά τους. Αλλά το κίνημά τους δεν είχε καμιά ελπίδα επιτυχίας. Ο σταυρός περίμενε τους εξεγερμένους, που δεν θα έπεφταν στη μάχη. Δεν προσέφερε καμιά επαναστατική λύση η ιδέα των εξεγερμένων δούλων να βγάζουν τους δουλοκτήτες από τα σπίτια τους και να γίνονται οι ίδιοι αφεντικά, μετατρέποντας τα αφεντικά τους σε δούλους.

Αντίθετα από το κίνημα των δούλων, το κίνημα του Άγη και του Κλεομένη προχωράει πολύ σε βάθος. Είναι πραγματικά μια κοινωνική επανάσταση με ένα πρόγραμμα που μπορεί να προβληματίζει και τους σημερινούς ανθρώπους. Γύρεψαν να δημιουργήσουν μια κοινωνία ελευθέρων ανθρώπων και όχι να αναποδογυρίσουν τις θέσεις των δούλων και των αφεντάδων, διατηρώντας τη διάκριση σε δουλοκτήτες και δούλους

Ο Πλούταρχος παραβάλλει το κίνημα του Άγη και του Κλεομένη με το κίνημα των Γράκχων στη Ρώμη. Ίσως αυτό να μπερδεύει τη σύγχρονη σκέψη. Στην ουσία τα δυο κινήματα διαφέρουν ριζικά. Το κίνημα των Γράκχων δεν αποτελεί κοινωνική επανάσταση, αλλά μεταρρύθμιση, ενώ των δυο βασιλιάδων της Σπάρτης, και ειδικά του Κλεομένη η προσπάθεια, είναι βαθειά κοινωνική επανάσταση. Οι Γράκχοι δεν γυρεύουν να ανατρέψουν το δουλοκτητικό σύστημα. Ο Κλεομένης το ανέτρεψε στη Λακωνία και είχε σκοπό να το κάνει σε ολόκληρη την Πελοπόννησο.

Η προσπάθεια του Κλεομένη είναι η πρώτη συνειδητή κοινωνική επανάσταση που έχει σκοπό να δώσει λύση στην κρίση της εποχής του. Όλα τα άλλα κινήματα δούλων, που ξέσπασαν ή θα ξεσπάσουν, παραμένουν κινήματα αγανάκτησης, χωρίς διέξοδο, χωρίς ελπίδα. Ο ελληνικός κόσμος βρισκόταν σε βαθειά κρίση. Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου είχαν υποσκάψει την ουσία της πόλης-κράτους και του πολιτικού ανθρώπου. Οι διάδοχοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου προσέφεραν στον ελληνικό κόσμο τα πλούτη μιας απέραντης αυτοκρατορίας υπό τον όρο ότι θα αλλοτριώνονταν από τις ιδέες και τις αντιλήψεις του πολιτικού ανθρώπου. Τους προσέφεραν μεγάλες δυνατότητες να αποκτήσουν πλούτη, αρκεί να μην ασχολούνταν πια με τα κοινά, αρκεί να γίνονταν απολιτικοί.

Αλλά ο κλασικός κόσμος, που δημιούργησε το θαύμα του κλασικού πολιτισμού, μπόρεσε να φτάσει σ' αυτές τις κορυφές ακριβώς γιατί ήταν πολιτικός, γιατί ενδιαφέρθηκε με πάθος για τα κοινά, γιατί ήξερε να φτιάχνει ο ίδιος, με τη θέλησή του, τη μοίρα του. Η πολιτική ήταν το υπέρτατο αγαθό. Και μέσα από την έντονη πολιτική δράση βγήκε ο κλασικός πολιτισμός, που μας κάνει ως σήμερα να στεκόμαστε μπροστά του με δέος. Ο Κλεομένης γύρεψε μια λύση, που θα έσωζε τον κλασικό τύπο ανθρώπου και το πνεύμα του κλασικού κόσμου, ενώ παράλληλα θα ξεπερνούσε την κοινωνική κρίση με μια κοινωνία, όπου δεν θα υπήρχαν αφέντες και δούλοι αλλά ελεύθεροι μόνον άνθρωποι.

Η κρίση του κλασικού ελληνικού κόσμου παίρνει, στις ημέρες μας, ιδιαίτερη σημασία. Ζούμε και εμείς σε μια εποχή βαθειάς κοινωνικής κρίσης και αναζητάμε μία διέξοδο από αυτήν την κρίση. Πολλοί αναθυμούνται την κρίση του ρωμαϊκού κόσμου και την κατάλυσή του από τούς βαρβάρους, ακριβώς γιατί ο κόσμος αυτός, που είχε τον λαμπρότερο πολιτισμό, δεν μπόρεσε να βρει μόνος του διέξοδο. Η κοινωνική κρίση χρειάζεται λύσεις. Αν δεν βρεθούν έρχεται η καταστροφή.

Ο κλασικός κόσμος θα καταστραφεί μετά τη μάχη της Σελλασίας (222 π.Χ.). Και

ο ρωμαϊκός κόσμος θα καταρρεύσει από τα χτυπήματα των βαρβάρων, για να καταστραφεί μαζί του και ένας θαυμάσιος πολιτισμός, που δεν μπόρεσε να βρει διέξοδο στις κοινωνικές του αντιφάσεις. Οι βάρβαροι γύρισαν πολύ πίσω τον δείκτη του πολιτισμού, ακριβώς γιατί ενεργούσαν σαν καταστροφείς, χωρίς να φέρνουν συγκεκριμένη διέξοδο.

Ο Κλεομένης συνέλαβε και επεχείρησε μια τολμηρή επαναστατική διέξοδο, που θα διέσωζε το κλασσικό πνεύμα σε μια νέα κοινωνική σύνθεση. Και από την άποψη αυτή η δράση του έχει σημασία και για όσους σήμερα προβληματίζονται σοβαρά πάνω στην κρίση της εποχής μας. Όχι βέβαια για να αντιγράψουν τον Κλεομένη, που σε τελευταία ανάλυση απέτυχε, αλλά για να κρίνουν πως και από που πρέπει να αναζητούν λύσεις. Και στην αποτυχία του Κλεομένη και η τελική του ήττα οφειλόταν σε λάθη· σε αδυναμίες που δεν μπόρεσε να τις συλλάβει έγκαιρα.

Πέρα από τον Κλεομένη το πρόβλημα της κοινωνικής κρίσης απασχόλησε έντονα τούς σοφούς και τους πολιτικούς του αρχαίου κόσμου. Οι πολιτικοί προσπάθησαν να λύσουν την κρίση, επεκτείνοντας τα όρια του εμπορικού χώρου. Έτσι ολόκληρος ο κλασσικός κόσμος ασχολείται έντονα με τον πόλεμο κατά της Περσίας, υπολογίζοντας ότι με το άνοιγμα του εμπορικού δρόμου προς τη Μέση Ανατολή θα λύνονταν και τα κοινωνικά προβλήματα. Μια άλλη τάση είναι η μελέτη που κάνουν οι αρχαίοι φιλόσοφοι των διαφόρων πολιτευμάτων και η αναζήτηση ενός ιδανικού πολιτεύματος που θα ξεπερνούσε τις αντιφάσεις της εποχής. Ο Πλάτωνας έφτασε να προτείνει για λύση την ουτοπία της «Πολιτείας» του και των «Νόμων». Ο Αριστοτέλης περιορίστηκε στα «Πολιτικά» του στην ανάλυση των πολιτευμάτων που υπήρχαν. Λίγο μετά το Μέγα Αλέξανδρο αρχίζουν να προβάλλονται οι ουτοπίες, από την Πολιτεία του Ήλιου, μέχρι τα διάφορα φιλοσοφικά κατασκευάσματα ιδανικών κοινωνιών. Μερικά από αυτά —στωικών βασικά φιλοσόφων— έφταναν να προτείνουν την κατάργηση της δουλείας, αλλά το τελικό σχήμα τους ήταν η επιστροφή από τον ανεπτυγμένο κόσμο της κλασσικής εποχής σε μία φυσική κοινωνία. Οι ιδέες του Χαμένου Παραδείσου, της Ατλαντίδος κ.ά. αναζωογονήθηκαν και προεκτείνονται καθώς βαθαίνει η κρίση.

Η ιδέα του Παραδείσου, που υπάρχει σ' όλες τις θρησκείες, απέκτησε ξαφνικά τρομερή γοητεία. Αλλά οι παλιές θρησκείες με την απλοϊκότητά τους έχουν και αυτές χρεοκοπήσει. Η κρίση στα ελληνιστικά χρόνια γίνεται καθολικότερη. Όλες οι αξίες τίθενται σε αμφισβήτηση. Είναι κάτι που θυμίζει πολύ έντονα την εποχή μας. Η φιλοσοφία, που στάθηκε το μεγάλο επίτευγμα του κλασσικού κόσμου, κλονίζεται. Δεν είναι πια σε θέση να δώσει απάντηση στα προβλήματα του καιρού.

Και καθώς δεν μπορεί να δώσει απάντηση, γλυστράει όλο και περισσότερο στο μυστικισμό, από τον οποίο θα γεννηθούν οι καινούργιες θρησκείες (Χριστιανισμός και Μωαμεθανισμός). Ο Κλεομένης έζησε στην αρχή της μεγάλης αυτής κρίσης, που θα φέρει την κατάρρευση του κλασσικού πνεύματος. Στα χρόνια του έχουν κλονιστεί όλες οι αξίες, αλλά δεν έχουν καταρρεύσει. Ύστερα από έναν-δύο αιώνες, αυτά που επεχείρησε θα φαίνονταν ουτοπία. Μα όταν άρχιζε την προσπάθειά του υπήρχε ακόμα περιθώριο για μια λύση μέσα από τον ίδιο τον κλασσικό κόσμο.

II. Ο ΤΡΑΓΙΚΟΣ ΗΡΩΑΣ ΕΝΣΑΡΚΩΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΣΣΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Αναμφίβολα η τραγωδία στάθηκε το υψηλότερο πολιτιστικό επίτευγμα του κλασσικού κόσμου της αρχαίας Ελλάδας. Αναπτύσσεται και μαραίνεται μαζί με τη δημοκρατία. Έξω από το κλίμα της δημοκρατίας δεν μπόρεσε να επιζήσει δημιουργικά. Έγινε μουσειακό στοιχείο. Και μέσα στο ανυπέρβλητο κάλλος της μας άφησε την αίσθηση ενός συγκλονιστικού μεγαλείου που εξακολουθεί να συγκινεί και σήμερα ακόμα τον άνθρωπο σαν καλλιτεχνική έκφραση. Τα προβλήματα που δονούσαν το συγκινησιακό κόσμο του πολίτη της κλασσικής δημοκρατίας, δονούν παράξενα, συγκινησιακά και τον άνθρωπο της σημερινής εποχής. Η τραγωδία στάθηκε ο λόγος, η έκφραση, η εκδήλωση του πνεύματος της δημοκρατίας.

Η ξεχωριστή δύναμη της τραγωδίας βρίσκεται στην προβολή του τραγικού ήρωα, που στην ουσία του είναι η καλλιτεχνική προβολή του πολιτικού ανθρώπου, του συνειδητού πολίτη της πόλης-κράτους, που καθορίζει τις τύχες του και τις τύχες της πόλης του με τη δική του θέληση, με τη δική του δύναμη. Και επειδή ο πιο ολοκληρωμένος τύπος πολιτικού ανθρώπου είναι ο πολίτης της δημοκρατικής πόλης-κράτους, η τραγωδία εκφράζει το βαθύτερο νόημα της δημοκρατίας. Μέσα στους μύθους που χρησιμοποιεί και στα νοήματα που εκφράζει η τραγωδία, ο πολίτης νοιώθει μετουσιωμένος καλλιτεχνικά τον εαυτό του. Νοιώθει την τραγωδία να βγαίνει μέσα από τη σκέψη του. Ακούει τα νοήματά της να αντηχούν στα στήθη του. Νοιώθει το θέατρο σαν ιερό του εαυτού του. Και κάθετα ολόκληρες μέρες πάνω στις μαρμάρινες κερκίδες των υπαίθριων θεάτρων, με ήλιο η με κρύο και παρακολουθεί, χωρίς να κουράζεται, αυτό που προβάλλει το πνεύμα του και τούς προβληματισμούς του. Παρακολουθεί τούς τραγικούς ποιητές να ανταγωνίζονται στην παρουσίαση των έργων τους, που πολλές φορές επαναλαμβάνουν τον ίδιο μύθο, και όχι μόνο δεν κουράζεται, αλλά είναι σε θέση και να κρίνει τα έργα που βλέπει, και να επιλέγει το καλλίτερο που βραβεύεται με

την ομόθυμη γνώμη των θεατών. Και η κρίση του Αθηναίου πολίτη είναι τόσο καθαρή, που εκπλήσσονται και οι πιο ειδικοί σήμερα. Οι Αθηναίοι ένοιωθαν την τραγωδία, όπως και τη δημοκρατία σαν κάτι δικό τους, σαν συνισταμένη της σκέψης τους και της ζωής τους.

Είπαμε κιόλας πως ο Κλεομένης ουσιαστικά είναι ο τελευταίος τραγικός άνθρωπος που θα είχε σταθεί τραγικός ήρωας σε τραγωδίες αν εξακολουθούσε να υπάρχει κάπου η δημοκρατία που γέννησε την τραγωδία. Επειδή θα αναφερθούμε πολλές φορές σ' αυτόν τον χαρακτήρα του, θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε από την εισαγωγή μας το γνώρισμα του τραγικού ήρωα η του τραγικού —πολιτικού— ανθρώπου. Τραγικός ήρωας είναι εκείνος που μπορεί να ορθώνεται ενάντια «στη μοίρα του», να την καταπολεμάει, να επιβάλλει τη λογική του και να διαμορφώνει τη ζωή του στα πλαίσια της ανθρώπινης λογικής, που είναι και η δική του λογική. Ο τραγικός ήρωας μπορεί να νικήσει ή να πέσει και ο ίδιος αγωνιζόμενος. Δεν έχει σημασία η νίκη, αλλά η δικαίωση, η αναγνώριση του αγώνα του σαν δίκαιου και αναγκαίου. Είναι βαθειά ανθρώπινος και βαθειά λογικός. Γκρεμίζει κάθε τι που δεν στέκεται στην ανθρώπινη λογική του καιρού του και ας είναι αυτό το κάτι και νόμος και θεός και μοίρα.

Στην ουσία ο τραγικός άνθρωπος είναι η πιο τέλεια μορφή του Homo Sapiens (του έμφρονος ανθρώπου) που ολοκληρώνεται σαν τύπος με την τροφοπαραγωγική επανάσταση και φτάνει στο κατακόρυφο του με τον πολίτη της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας. Ενώ και εμείς σήμερα είμαστε παιδιά του Homo Sapiens και παρά την τρομερή πρόοδο που σημειώσαμε, δεν ξεπεράσαμε την πληρότητα του τραγικού ανθρώπου· του ανθρώπου που ο ίδιος αποφασίζει για την τύχη του και δημιουργεί με τη θέλησή του τη ζωή του. Τα πρώτα βήματα του τραγικού ανθρώπου υπάρχουν στα βάθη της προϊστορίας, όταν οι τροφοσυλλέκτες, αρχίζουν να επιδρούν στο περιβάλλον τους, όταν ο άνθρωπος αρχίζει να επιβάλλει τη θέληση του στο περιβάλλον του. Ολοκληρώνεται όταν από τροφοσυλλέκτης γίνεται τροφοπαραγωγός, όταν από παράσιτο του περιβάλλοντος γίνεται ο ίδιος δημιουργός των συνθηκών που θα ζήσει. Ο άνθρωπος αυτός ενσαρκώνεται στον μύθο του Προμηθέα, ανάλογο του όποιου βρίσκουμε σ' όλους τούς λαούς, που στάθηκε και ο πιο δυναμικός μύθος της τραγωδίας.

Ο τροφοσυλλέκτης άνθρωπος ήταν υποταγμένος στο περιβάλλον, στις παράλογες δυνάμεις που του επέβαλαν χωρίς να καταλαβαίνει ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Ο άνθρωπος με τη λογική του, ύστερα από εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, θα φτάσει να καλλιεργήσει τη γη, να παράγει ο ίδιος αυτό που θέλει, να αναγκάζει τη

φύση να παράγει αυτό που έχει ανάγκη ο ίδιος. Δεν εξαρτάται από τον παραλογισμό της φύσης, αλλά από τη δική του ικανότητα και λογική να αναγκάσει τη γη να παράγει αυτό που θέλει. Ήταν μια τρομερή κατάκτηση που βγήκε μέσα από την πάλη του ενάντια στο παράλογο περιβάλλον, από την ανάγκη να επιβιώσει σε πολύ δύσκολες στιγμές. Αλλά τότε ακριβώς κατάλαβε ότι δεν λευτερώθηκε ολοκληρωτικά. Κυριάρχησε πάνω στον μεγάλο φόβο που παρακολούθησε το κάθε του βήμα για εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, αλλά βρέθηκε ξαφνικά υποταγμένος σε καινούργιες δυνάμεις: Στην κοινωνία που δημιουργείται με την απότομη αύξηση του πληθυσμού και την ανάγκη πολύπλοκων γνώσεων, μέσω των οποίων εξασφάλιζε την κυριαρχία του, μέσω των οποίων πετύχαινε την παραγωγή των αναγκαίων για να ζήσει.

Ο άνθρωπος βρέθηκε δέσμιος δυο δυνάμεων: Του ιερατείου, που κρατούσε τη γνώση, και της εξουσίας, που από διεύθυνση της κοινωνίας έγινε το παράσιτο της που καταπίεζε τον άνθρωπο. Μία μερίδα της κοινωνίας βγαίνει έτσι έξω από την προσπάθεια της κοινωνίας να παράγει αυτά που χρειάζεται για να ζήσει. Κρατούν τις γνώσεις και ζουν σαν παράσιτα σε βάρος των άλλων. Και παίρνουν τη μερίδα του λέοντος, ακριβώς γιατί κατέχουν αυτές τις γνώσεις και ξέρουν να τις κρατούν κρυφές από τον κοινό άνθρωπο. Και ακόμα γιατί έχουν και τη δύναμη να επιβάλουν τη θέληση τους. Ο άνθρωπος αρχίζει έτσι μια νέα προσπάθεια, έναν νέο αγώνα για να υποτάξει τις δυνάμεις αυτές που βρίσκονται έξω από τη λογική του.

Οι Προμηθείς θα αγωνιστούν τώρα να κλέψουν τη φωτιά —τη γνώση— από το ιερατείο και να τη δώσουν στους ανθρώπους. Οι Έλληνες διαμορφώνουν τον κλασικό τους πολιτισμό κλέβοντας, με τη βία ή την απάτη, τα μυστικά των γνώσεων που έχει συγκεντρώσει το ιερατείο, αλλά για να την ανακοινώσουν στους ανθρώπους, σε κάθε άνθρωπο που θα μπορούσε να τους καταλάβει. Οι Έλληνες είναι οι Προμηθείς και τα ιερατεία, που κρατούν τη γνώση, οι Θεοί. Όταν έβλεπαν λοιπόν τον Προμηθέα έβλεπαν τον εαυτό τους. Αλλά οι παράλογες δυνάμεις ήσαν ισχυρές. Και θα χρειαστεί μεγάλη προσπάθεια για να υποταχθούν. Ο Προμηθέας δένεται στον Καύκασο για εκδίκηση, αλλά δεν υποχωρεί. Θα έρθει σε λίγο ο Ηρακλής, ο μύθος της λαϊκής δύναμης, και θα τον ελευθερώσει. Ο Προμηθέας και ο Ηρακλής (που συμβολίζει την απόκτηση ικανής δύναμης για να επιβάλει ο κόσμος του Αιγαίου τη θέληση του) είναι οι δυο δυνάμεις που απελευθέρωσαν τον κλασικό άνθρωπο και τον έκαναν δυνατό με τη γνώση και τη δύναμη να αντιστέκεται ακόμα και στη μοίρα και στους Θεούς. Ο Προμηθέας με την απάτη έκλεψε τη γνώση του ιερατείου. Και ο Ηρακλής γκρέμισε την εξουσία

με το ρόπαλό του. Έτσι ο κλασικός άνθρωπος βρέθηκε ελεύθερος και ικανός να καθορίζει την τύχη του. Μπορεί τώρα να παλεύει και ξέρει πως να παλεύει.

Οι πολίτες της δημοκρατίας στην αρχαία Ελλάδα είναι κύριοι της τύχης τους. Και αν κάποιος θελήσει να τούς επιβάλει κάτι πέρα από τη θέλησή τους, ξέρουν να παλεύουν. Η τραγωδία διδάσκει στους πολίτες της δημοκρατίας ποιο είναι το καθήκον τους: Να αγωνίζονται ενάντια σε κάθε παραλογισμό, έστω και αν πρόκειται να πεθάνουν για τούτο τους το τόλμημα. Αυτή είναι η έννοια του πολίτη μιας δημοκρατίας. Και όλοι οι τραγικοί ήρωες έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Αυτό το πνεύμα του κλασικού ανθρώπου διαμορφώνεται μετά το 1200 π.Χ. σε μια σειρά σκληρούς αγώνες που κορυφώνονται στους Περσικούς Πολέμους. Αρχίζει με την πάλη κατά των Αχαιών, που στάθηκαν οι κυρίαρχοι σε τούτα τα μέρη. Συνεχίζεται με την πάλη να εκδιωχτούν οι δωρικές φρουρές, που προσπάθησαν να αντικαταστήσουν τους Αχαιούς. Γονιμοποιείται με τις γνώσεις της Μέσης Ανατολής που τις κλέβουν σαν έμποροι και σαν μαθητευόμενοι στα ιερατεία τους. Γίνεται σύνθεση, όταν οι απλοί πριν άνθρωποι αναλαμβάνουν μόνοι τους τις τύχες και γίνονται ταυτόχρονα καλλιεργητές της γης και πολεμιστές. Και ολοκληρώνεται στον τύπο του πολιτικού κλασικού ανθρώπου, όταν ανατρέπεται και το ολιγαρχικό καθεστώς και η εξουσία βρίσκεται στα χέρια του δήμου, όταν διαμορφώνεται το δημοκρατικό καθεστώς. Και τότε όλες οι παραδόσεις και οι μύθοι αυτού του χώρου θα χρησιμοποιηθούν για να υπηρετήσουν την έκφραση του νέου πνεύματος, του πνεύματος του πολιτικού ανθρώπου. Οι αρχαίοι μύθοι των Ατρείδων, των Λαβδακιδών, του Ηρακλή κ.λπ. χρησιμοποιούνται πια σαν υλικά για να οικοδομηθεί η κλασική σκέψη. Μ' αυτούς τούς μακρινούς πια μύθους δουλεύουν το πρότυπο του τραγικού ανθρώπου, που πρέπει να εκφράσει τον ολοκληρωμένο πολιτικό τύπο της δημοκρατίας. Ο πολιτικός άνθρωπος είναι ο πιο ολοκληρωμένος τύπος ανθρώπου. Ανεξάρτητα από το επίπεδο γνώσεων, ο σημερινός άνθρωπος και στην πιο δημοκρατική κοινωνία, δεν είναι ολοκληρωμένος στο μέτρο που ήταν ο πολίτης της αρχαίας Αθήνας, ο οποίος ήξερε όσα ήξεραν και οι ιθύνοντες και όταν συνέρχονταν στην αγορά για να πάρουν αποφάσεις δεν υπήρχαν μυστικά τα οποία καθύβριζαν την πολιτική ή την κοινωνική ζωή που να τα αγνοεί. Ο πολίτης της αρχαίας δημοκρατίας γνώριζε τα πάντα. Δεν υπήρχαν κρατικά μυστικά και όταν έπαιρνε αποφάσεις, γνώριζε για το κάθε θέμα όσα και ο στρατηγός.

Όταν η πόλη θα πάψει να είναι η ασπίδα των πολιτών, όταν οι πολίτες θα εκχωρήσουν μέρος των δικαιωμάτων τους σε άλλους, ο τραγικός ήρωας,

εκφυλίζεται και κυριαρχεί ο τυχοδιώκτης, που είναι το πρότυπο του αλεξανδρινού κόσμου. Η κρίση του κλασσικού κόσμου, που έρχεται μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, από τις οποίες ολόκληρος ο κλασσικός κόσμος περίμενε τη σωτηρία του, είναι η κρίση της δημοκρατικής πόλης-κράτους, του πολιτικού ανθρώπου. Ο άνθρωπος των ελληνιστικών ηγεμονιών δεν παίρνει πια αποφάσεις για τα μεγάλα πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα. Γι' αυτά κρίνουν οι ηγεμόνες και οι στρατοί τους. Οι απλοί άνθρωποι μπορούν να ενδιαφέρονται μόνο για την ατομική και οικογενειακή τους ζωή. Ο τραγικός άνθρωπος, που ορθώνεται ενάντια στη μοίρα του, για να επιβάλει την ανθρώπινη λογική, δεν υπάρχει. Και φυσικά η τραγωδία δεν μπορεί να σταθεί χωρίς τον τραγικό ήρωα. Ο Αθηναίος που πολέμησε στον Μαραθώνα, στη Σαλαμίνα ή στις Πλαταιές, νοιώθει το νόημα του τραγικού ήρωα όταν ορθώνεται ενάντια σε θεούς και νόμους. Αλλά τί νόημα μπορεί να έχει ο τραγικός ήρωας στον απολιτικό άνθρωπο της αλεξανδρινής εποχής;

Ο τραγικός άνθρωπος χάνεται, όταν μετά την ήττα των δημοκρατικών πόλεων στη Χαιρώνεια (338 π.Χ.), οι πόλεις αυτές θα πάρουν μέρος στο Συνέδριο της Κορίνθου, και θα αναγνωρίσουν την αρχηγία του Μακεδόνα Φίλιππου Β' στον πόλεμο κατά της Περσίας. Και αυτό όχι για την αρχηγία, αλλά γιατί σαν αρχηγός ο Φίλιππος θα στηριζόταν στον δικό του, μισθοφορικό βασικά, στρατό και όχι σε στρατό πολιτών και θα έπαιρνε αποφάσεις χωρίς να ρωτάει τις πόλεις, που τον αναγνώριζαν για αρχηγό. Όταν οι Μακεδόνες θα συντρίψουν την περσική δύναμη και θα δημιουργήσουν ισχυρό στρατό, θα επιβάλουν τη θέλησή τους και στις δημοκρατικές πόλεις, χωρίς να ξαναζητήσουν τη γνώμη των πολιτών. Οι πολίτες των «δημοκρατικών πόλεων» δεν είναι πια πολίτες κλασσικού τύπου. Ξαναβρέθηκαν σε κατάσταση που θύμιζε την κυριαρχία των Αχαιών, όταν οι απλοί άνθρωποι, το μόνο που μπορούσαν να κάνουν ήταν να καλλιεργούν τη γη και να δίνουν στους κυρίαρχους ότι τούς επέβαλλαν σαν είδος φόρου.

Η Σπάρτη δεν θα πάρει μέρος στο συνέδριο της Κορίνθου και δεν θα αλλοτριωθεί από τα πολιτικά της δικαιώματα. Έτσι η Σπάρτη διατήρησε περισσότερο το νόημα του πολιτικού ανθρώπου —στην ιδιόμορφη κατάσταση που αναπτύσσεται ο πολιτικός άνθρωπος στη Σπάρτη. Και αυτόν τον πολιτικό άνθρωπο, σε ευρύτερα πια πλαίσια από εκείνα της παλιάς πόλης-κράτους, θα προσπαθήσει να αναζωογονήσει ο Κλεομένης Γ' της Σπάρτης. Θα προσπαθήσει να δημιουργήσει ελεύθερους ανθρώπους· υπεύθυνους για την τύχη τους, σε μια στιγμή που οι ισχυροί ηγεμόνες αυτό ακριβώς το πνεύμα προσπαθούσαν να σκοτώσουν. Ο

Κλεομένης Γ' είναι ο τελευταίος Έλληνας στο νόημα του κλασσικού ανθρώπου.

Ο Πλούταρχος θεωρεί για τελευταίο Έλληνα το Φιλοποίμενα. Αλλά ο Φιλοποίμενας ανήκει στον τυχοδιωκτικό τύπο της αλεξανδρινής εποχής. Οι στιγμιαίες αναλαμπές δεν τον απαλλάσσουν από το καθαρό πνεύμα τυχοδιωκτισμού που τον διακρίνει. Κι' αυτό, παρά τις αναμφισβήτητες στρατιές του ικανότητες και την τρομερή του θέληση. Ο Κλεομένης Γ' προσπάθησε να δημιουργήσει πολιτικούς ανθρώπους, ενώ ο Φιλοποίμενας ηγήθηκε πάντα μισθοφόρων και κινήθηκε μέσα στα πλαίσια του στρατιωτικού που υπηρετεί όποιον έχει ανάγκη των υπηρεσιών του. Ο Κλεομένης Γ' είναι ο μεγάλος οραματιστής της αναγέννησης του κλασσικού πνεύματος στα νέα πλαίσια της εποχής, ενώ ο Φιλοποίμενας είναι ικανός μισθοφόρος, που υπηρέτησε ακριβώς τη διάλυση του κλασσικού κόσμου.

Πηγή: Αποσπάσματα από το Βιβλίο του συγγραφέα-ιστορικού Περικλή Ροδάκη (Εκδόσεις Καστανιώτη).

Μιχάλης Μανιάτης